

קידוש ה' בברכות

האם ניתן לקדש את השם ע"י ברכה?

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. כלל הברכות
3. ברכת הזימון וברכת הגומל
4. קידוש ה' בברכות
5. ברכת התורה
6. קרבן תודה – קידוש השם בבית המקדש

1. הקדמה

הרמב"ם (ספר המצוות, מצות עשה ט') מביא את דברי הספרי בדבר ייעודו של עם ישראל:
על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקדשו שמי ברבים.

מטרתו של עם ישראל היא לקדש שם שמים ברבים – כלומר, לפרסם את האמונה בקב"ה בעולם. מייעוד כללי זה נגזר ייעוד פרטי לכל יהודי ויהודי – לקדש את השם בחייו ובמותו. לאורך כל הדורות סוגית קידוש השם בעת המיתה זכתה להתעסקות רבה בקרב גדולי ישראל, ויכול להיות שהסיבה לכך היא בעיקר נסיבות היסטוריות. לעומת זאת, סוגית קידוש השם בחיים הוזנחה מעט לאורך השנים. לגבי קידוש השם בחיים ידועים בעיקר דברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה, פרק ה', הלכה יא):

וכן אם דקדק החכם על עצמו והיה דבורו בנחת עם הבריות ודעתו מעורבת עמהם ומקבלם בסבר פנים יפות ונעלב מהם ואינו עולבם. מכבד להן ואפילו למקילין לו. ונושא ונותן באמונה. ולא ירבה באריחות עמי הארץ וישיבתן. ולא יראה תמיד אלא עוסק בתורה עטוף בציצית מוכתר בתפילין ועושה בכל מעשיו לפני משורת הדין. והוא שלא יתרחק הרבה ולא ישתומם. עד שימצאו הכל מקלסין אותו ואוהבים אותו ומתאווים למעשיו הרי זה קידש את השם, ועליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר.

לאור דברי הרמב"ם הנ"ל ניתן לומר שקידוש השם בחיים, בניגוד לקידוש השם במוות, הוא איננו אקט חד פעמי, אלא דרך חיים שלימה. לעניות דעתי, קיימת דרך מסוימת שבה ניתן לקדש את השם בחיים שלא זכתה להתייחסות מספקת לאורך הדורות – קידוש השם על ידי ברכות. במאמרי אציג מספר ברכות שעניינן הוא קידוש השם ברבים.

2. כלל הברכות

בשעה שייקץ בסוף שנתו **מברך** והוא על מטתו כך: אלהי נשמה שנתת בי טהורה אתה בראתה ואתה יצרתה ואתה נפחתה בי ואתה משמרה בקרבי ואתה עתיד ליטלה ממני

ואתה עתיד להחזירה בי לעתיד לבא כל זמן שהנשמה תלויה בקרבי מודה אני לפניך ה' אלהי רבון כל המעשים ברוך אתה ה' המחזיר נשמות לפגרים מתים.

כששומע קול התרנגולים **מברך** ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הנותן לשכוי בינה להבחין בין יום ובין לילה, כששובש בגדיו **מברך** ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם מלביש ערומים, כשמניח סדינו על ראשו **מברך** ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם עוטר ישראל בתפארה, כשמעביר ידיו על עיניו **מברך** פוקח עורים, כשישב על מטתו **מברך** מתיר אסורים, כשמוריד רגליו מן המטה ומניחם על גבי קרקע **מברך** רוקע הארץ על המים, כשעומד **מברך** זוקף כפופים, כשנוטל ידיו **מברך** אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת ידים, כשרוחץ פניו **מברך** ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם המעביר חבלי שינה מעיני ותנומה מעפעפי יהי רצון מלפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שתרגילני לדבר מצוה ואל תרגילני לדבר עבירה ועון ותשלט בי יצר טוב ואל ישלוט בי יצר רע ותחזקני במצותיך ותן חלקי בתורתך ותתנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך ובעיני כל רואי ותגמלני חסדים טובים ברוך אתה ה' גומל חסדים טובים.

כך מתאר הרמב"ם¹ את הבוקר של היהודי: הוא מתעורר – הוא מברך, הוא שומע את קול התרנגולים – הוא מברך, הוא לובש את בגדיו – הוא מברך, וכך הלאה. תיאור זה מייצג את כל מהלך החיים של היהודי, לכל מעשה ומעשה בחייו מצורפת ברכה². הגרי"ד במאמרו "הברכות ביהדות" (בספר ימי זיכרון, עמ' 37) מסביר זאת כך:

ואמנם אם תשאלוני יהדות מהי? אשיב לכם: היהדות היא בברכת "ברוך אתה". ההכרה כי רבש"ע זקוק, כביכול, לברכתנו - משמע שהוא זקוק כביכול לגילוי על ידיו ולשאיפתנו המתמדת לבקשו ולמצאו.

כלומר, הברכה היא גילוי ה' בדבר שעליו אנו מברכים, ללא הברכה נשאר הדבר - התפוח לדוגמא - בחומריותו מבחינתנו. הברכה מגלה בו את הקב"ה ומעלה אותו לרמה של קדושה. הגרי"ד הסביר כאן את הרובד העמוק המקיף את כלל הברכות, אך ידוע כי ישנם סוגים שונים ברכות. הרמב"ם בתחילת הלכות ברכות (פרק א', הלכה ד') מחלק את כלל הברכות לשלושה סוגים:

נמצאו כל הברכות כולן שלשה מינין: ברכות הנייה, וברכות מצוות, וברכות הודאה.

תחילה ננסה להבין, לפחות באופן כללי, את המהות המיוחדת לכל אחד מסוגי הברכות הנ"ל. עניינן של ברכות ההנייה הוא פשוט, כפי שאומרת הגמרא (ברכות ל"ה ע"א):

אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה, וכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל.

וממשיכה שם הגמרא ומפרטת:

¹ הלכות תפילה פרק ז' הלכות ג' ד', ועיין בהמשך בהלכות ה' ז' שם מופיעות עוד ברכות.
² בהקשר זה יש לציין את ההלכה המופיעה בשו"ע או"ח (סימן מ"ו סעיף ג'): "חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות, לפחות".

אמר רב יהודה אמר שמואל: כל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה כאילו נהנה מקדשי שמיים, שנאמר לה' הארץ ומלואה. ר' לוי רמי: כתיב לה' הארץ ומלואה וכתיב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם! - לא קשיא: כאן קודם ברכה, כאן לאחר ברכה.

כלומר – מאחר ש"לה' הארץ ומלואה" אנו זקוקים לברכה כדי להתיר לנו להשתמש בעולמו. ברכות המצוות עניינן מורכב יותר. בפשטות ניתן לומר כי עניינן הוא כדי להוסיף כוונה במצווה³. וכך כותב לגביהן הרמח"ל (דרך ה', חלק ד', פרק ט', ג'):

במעשה המצוות תקנו לנו... ברכות אלה, לחיבובה של המצווה, להודות לו יתברך שרצה בנו ונתן לנו תיקונים גדולים כאלה, ונמצא על ידי זה מתעלה המעשה יותר, ונעזר בו האדם ממנו יתברך שמו, כי כן היא המידה, כפי ההתעוררות שמתעוררים בני האדם אליו יתברך שמו, כן יהיה שיעור העזר שיעזרו ממנו.

ראייה לכך שכל העניין של ברכות המצוות הוא תוספת כוונה ניתן להביא מדברי הירושלמי בברכות (תחילת פרק שני) שמסביר "שאינן הברכות מעכבות". וכך הובא בשם רב האי גאון (ארחות חיים, הלכות טהרת הנידה וטהרת הכלים, אות י"א):

ונשאל רבינו האי גאון ז"ל, על מי שאינו יודע לברך אם עלתה לו טבילה, והשיב שאין הברכות מעכבות המצות, ואע"פ שלא בירך הטובל עלתה לו טבילה.

ונראה לומר, שהסיבה שהברכות אינן מעכבות את המצוות היא שהעיקר הוא עשיית המצווה, והברכה היא רק לתוספת כוונה. את עניינן של ברכות ההודאה מבאר הרמב"ם (הלכות ברכות, פרק א', הלכה ד'): כדי לזכור את הבורא תמיד וליראה ממנו.

נראה לומר שהמשותף לכל הברכות הנ"ל הוא שהן ברכות של יחיד – האדם הפרטי אומר אותן בין שהוא לבדו ובין שהוא בחברת אנשים, ומטרתם היא השפעה על האדם עצמו. את הברכות המוכרות לנו ניתן להציב במסגרת זאת שבנה הרמב"ם בצורה הבאה –

ברכות הנייה	ברכות המצוות	ברכות ההודאה
ברכה ראשונה על המזון ברכות הריח ⁴	ברכה על לולב, תפילין, סוכה, שופר וכו'	ברכת אחרונה על המזון ⁵ ברכות הראייה ⁶ ברכות השבח בתפילה ⁷

³ קביעה זו מקבלת משנה תוקף לפי הדעה שמצוות צריכות כוונה (כוונה לצאת ידי חובה).

⁴ רמב"ם, הלכות ברכות, פרק ט', הלכה א', וכן בהשגות הראב"ד על הרי"ף מ"ג ע"ב.

⁵ כך עולה מתוך עיון בפרשה שהיא המקור לברכה אחרונה, בדברים ח', י"א' – "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ. הַשְּׂמֹר לָךְ מִן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ לְבַלְתִּי שְׂמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם".

⁶ "מגדל עז" על הרמב"ם, הלכות ברכות, פרק א', הלכה ד', וכן "כסף משנה" על הרמב"ם, הלכות ברכות, פרק י', הלכה א'.

3. ברכת הזימון וברכת הגומל

נפתח בברכת הזימון. הגמרא (ברכות מ"ח ע"ב) דנה במקור לברכת הזימון:

תנו רבנן: מניין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזון, את ה' אלהיך - זו ברכת הזמון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים... אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב... רבי אומר: אינו צריך, ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזון, אבל ברכת הזמון - מגדלו לה' אתי נפקא, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים... הטוב והמטיב - ביבנה תקנוה.

אם כן, יש כאן מחלוקת בין ת"ק לרבי בשאלה מהו המקור לברכת הזימון – ת"ק סובר שלמדים את ברכת הזימון מאותו ההקשר של ברכת המזון, ולפיכך עניינה הוא, בדומה לברכת המזון, כברכות ההודאה. לעניות דעתי, גישה זו היא בסיס לדברי הריטב"א, שכותב (חידושי לברכות, תחילת פרק ז'):
וחובת הזימון הוא מפני כבוד הבורא כשהן מתחברין ומתריין זה לזה לברכו.

כלומר, הזימון הוא כעין הכנה לברכת המזון. דברים דומים כותב המאירי (בית הבחירה, ברכות פרק ז', ד"ה "ועניין הזימון"):

ועניין הזימון הוא דרך אזהרה והתראה להתעורר לברכה מתוך כוונה⁸.

לעומת זאת, רבי סובר שלמדים אנו את ברכת הזימון מ"גדלו לה' איתי". פשט הפסוק מדבר על שבח לה' של רבים. וכאן יש לשאול: לכאורה, לפי גישתו של רבי, ברכת הזימון לא מתאימה לאף אחת מן קבוצות הברכות שאותן מנה הרמב"ם! התשובה לכך תתבאר בהמשך.

עתה נעבור לדון בברכת הגומל. במבט ראשוני היא נראית כמו כל אחת מברכות ההודאה – היא מובאת בתוך הפרק התשיעי במסכת ברכות העוסק בברכות הודאה שתיקנו חכמים, אך אם נעייין בהלכותיה המיוחדות נגלה שהדבר אינו כל כך פשוט. כך מובא בגמרא לגבי עניין זה (ברכות נ"ד ע"ב):

אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין להודות - יורדי היס, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא... אביי אמר: וצריך לאודוויי קמי עשרה... אמר מר זוטרא: ותרין מינייהו רבנן...⁹

⁷ רמב"ם הלכות ברכות, פרק י', הלכה א', וב"כסף משנה" על אתר.

⁸ בדברי המאירי צריך עיון, שכן, מדבריו נראה שהוא הבין את מהות הזימון כך אליבא דרבי (ונראה לומר שק"ו לת"ק), והוא מבין כי כל המחלוקת בין ת"ק לרבי היא לגבי המקור לזימון: דאורייתא או דרבנן. במאמרי אלך בכיוון אחר בהסברת שורש המחלוקת – לי נראה שיש כאן מחלוקת יותר עקרונית לגבי מהות הזימון.

⁹ תרגום (ע"פ הרב שטיינזלץ): אמר רב יהודה אמר רב: ארבעה צריכין להודות - יורדי היס, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא... אביי אמר: וצריך להודות בפני עשרה... אמר מר זוטרא: ושניים מהם חכמים...

מגמרא זו עולה הלכה ייחודית לברכת הגומל: דרושים "עשרה ושניים מהם חכמים"¹⁰ על מנת לברך. וכך מובא הדבר להלכה ברמב"ם (הלכות ברכות, פרק י', הלכה ח'):
ארבעה צריכין להודות, חולה שנתרפא, וחבוש שיצא מבית האסורים, ויורדי הים כשעלו, והולכי דרכים כשיגיעו לישוב, וצריכין להודות בפני עשרה ושנים מהם חכמים שנאמר וירוממוהו בקהל עם ובמושב זקנים יהללוהו, וכיצד מודה וכיצד מברך? עומד ביניהן ומברך, ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחייבים טובות שגמלני כל טוב, וכל השומעין אומרים שגמלך טוב הוא יגמלך סלה.

והעיר ה"כסף משנה" שם:

וכתב רבינו: וכיצד מודה וכיצד מברך ונראה שהוא לשון מיותר, וי"ל שכיצד מודה עניינו בפני כמה אנשים מודה, ואם יהיה עומד או יושב, וכיצד מברך עניינו מה יהיה נוסח הברכה. ומ"ש עומד ביניהם. צריך עיון מנא ליה...

כלומר, "כיצד מודה" – "עומד ביניהן". ותמה ה"כסף משנה" במה שונה העומד ביניהם, ובנוסף, מהיכן הביא זאת הרמב"ם, שכן דין זה אינו מוזכר בשום מקום¹¹. הרמב"ם בעצם הוסיף כאן תנאי הלכתי נוסף לברכת הגומל: יש חשיבות לאופן ההודאה – "עומד ביניהן". לסיכום: לברכת הגומל יש הלכה אחת או שתי הלכות המיוחדות לה, ואם נאמר שברכה זו היא ככל שאר ברכות ההודאה, מה הסיבה אפוא להלכותיה המיוחדות? גם לשאלה זו יימצא פתרון בהמשך דברינו.

לאור קושיות אלו נראה לומר כי ברכת הזימון וברכת הגומל אין עניינן כשאר ענייני הברכות שהזכיר הרמב"ם בפתיחתו להלכות ברכות. אם כן, מהו אפוא עניינם?

4. קידוש השם בברכות

נחזור לעניין הזימון (אליבא דרבי). וכך מובא בגמרא (ברכות מ"ה ע"א):

שלושה שאכלו כאחד חייבין לזמן... מנא הני מילי? אמר רב אסי: דאמר קרא 'גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדיו'. רבי אבהו אמר מהכא: 'כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו'¹².

ונראה לומר כי שני הפסוקים שהובאו אומרים בעצם את אותו הדבר, ואין ביניהם הבדל עקרוני¹³. המשמעות של הפסוקים הנ"ל מתבארת בדברי המדרש (ספרי דברים פסקה ש"ו):

¹⁰ רמב"ם, הלכות ברכות, פרק י', הלכה ח'.

¹¹ כמו-כן יש לציין ששאר הפוסקים לא ראו זאת כתנאי הכרחי, וכן השו"ע לא הביא זאת להלכה (עיין או"ח סימן רי"ט).

¹² חשוב לציין שההבנה הפשוטה (רש"י) היא שמפסוקים אלו הגמרא רק הביאה ראייה לכך שצריך שלושה לזימון, ולא שהיא למדה מכאן את חובת הזימון. אולם נראה לומר שרש"י פשוט הסביר את הגמרא אליבא דת"ק שלמד את חובת זימון מ"וברכת את ה' אלקיך", אך אליבא דרבי יש לומר שהגמרא למדה מפסוקים אלו גם את חובת הזימון. ואולי לכך רומז ה"פני יהושע", בביאורו לדברי רש"י: "נראה דכוונתו בזה דודאי לעיקר זימון לא שייך לאקשוויי מנא הני מילי דהא לקמן בברייתא ילפינן לה מדכתיב וברכת את ה' אלקיך (מיהו לרבי דפליג את"ק דברייתא דלקמן במאי דיליף לזימון מאת ה' אלקיך ולרבי מגדלו לה' אתי נפקא ולפ"ז צריך לומר דלרבי עיקר ברכות זימון אינו אלא מדרבנן דאסמכינהו אקרא דגדלו לה' אתי").

¹³ ראייה לכך ניתן להביא מכך שהם מובאים מספר פעמים במקביל - עיין במכילתא דרבי ישמעאל מס' דפסחא פרשה ט"ז ד"ה "ויאמר משה".

כי שם ה' אקרא - רבי יוסי אומר מנין לעומדים בבית הכנסת ואומרים ברכו את ה' המבורך שעונים אחרים ברוך ה' המבורך לעולם ועד שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**... ומנין שאין מזמנים אלא בשלשה שנאמר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**. ומנין שעונים אמן אחר המברך שנאמר **הבו גדל לאלהינו**. ומנין שאומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד שנאמר **כי שם ה' אקרא** ומנין לאומרים יהא שמו הגדול מבורך שעונים אחריהם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר **הבו גדל לאלהינו**. ומנין אתה אומר שלא ירדו אבותינו למצרים אלא כדי שיעשה להם הקדוש ברוך הוא נסים וגבורות ובשביל **לקדש את שמו הגדול בעולם** שנאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ואומר וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו ואומר **כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו**. ומנין שלא הביא המקום פורענות ולא הביא עשר מכות על פרעה ועל מצרים אלא בשביל **לקדש את שמו הגדול בעולם**, שמתחלת הענין הוא אומר מי ה' אשר אשמע בקולו ובסוף הענין הוא אומר ה' הצדיק ואני ועמי הרשעים. ומנין שלא עשה המקום נסים וגבורות על הים ובירדן ובנחלי ארנון אלא בשביל **לקדש את שמו בעולם** שנאמר ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן ימה וכל מלכי וגו' וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע כי שמענו את אשר הוביש ה' את מי ים סוף מפניכם תלמוד לומר **כי שם ה' אקרא**. ומנין שלא ירד דניאל לגוב אריות אלא בשביל שיעשה לו הקדוש ברוך הוא נסים וגבורות ובשביל **לקדש את שמו הגדול בעולם** שנאמר **כי שם ה' אקרא**.

מכל ההקשרים השונים בהם מובא הפסוק **"כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלוקינו"** נמצאו למדים שעניינו הוא קידוש השם¹⁴. זו המשמעות של ברכת הזימון וברכת הגומל! בברכות אלו אנו מקדשים שם שמים. וכך מובאת מצוות קידוש השם בספר המצוות לרמב"ם (מצוות עשה ט'): .

והמצוה התשיעית היא שצונו לקדש השם והוא אמרו ונקדשתי בתוך בני ישראל. **וענין זאת המצוה אשר אנחנו מצווים לפרסם האמונה הזאת האמתית בעולם** ושלא נפחד בהיזק שום מזיק. ואע"פ שבא עלינו מכריח גובר יבקש ממנו לכפור בו יתעלה לא נשמע ממנו אבל נמסור עצמנו למיתה ולא נתעהו לחשוב שכפרנו ואע"פ שלבנו מאמין בו יתעלה. וזאת היא מצות קדוש השם המצווים בה בני ישראל בכללם רוצה לומר מסירת נפשנו למות ביד האונס על אהבתו ית' ואמונת יחודו. כמו שעשו חנניה מישאל ועזריה בזמן נבוכדנצר הרשע כשגזר להשתחות לצלם והשתחוו כל העמים וישראל בכלל ולא היה שם מקדש שם שמים והיתה בזה חרפה גדולה על ישראל שנעדרה המצוה הזאת מכלם ולא היה שם מקיים אותה אבל פחדו הכל ולא נצטוה מצוה זו אלא **למעמד הגדול** ההוא שפחד ממנו העולם כלו והיה בו ראוי שיפורסם הייחוד ויגלה **ברבים** בעת ההיא. ויעד השם על ידי ישעיה שלא תשלם חרפת ישראל בעדות ההיא ושייראו בהם ילדים בעת ההיא הקשה לא יפחידם המות וימסרו נפשם ויפרסמו ויחזקו האמונה ויקדשו את השם **ברבים** כמו שצונו יתעלה על ידי משה רבנו. והוא אמרו 'לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו

¹⁴ ויש להדגיש: כאשר אנו מדברים על קידוש השם, איננו מדברים, חס וחלילה על קידוש "עצמו" שכן, זוהי קדושה אובייקטיבית שאינה משתנית, אלא על קידוש "שמו" – כלומר על פרסומו, על הכרתם הסובייקטיבית של בריותיו את אדנותו, את קדושתו (ע"פ נחמה ליבוביץ', עיונים בספר ויקרא, עמ' 324).

יחורו כי בראותו ילדיו מעשה ידי בקרבו יקדישו שמי וגומר. ולשון ספרא על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקדשו שמי ברבים.

כלומר, מטרת מצוות קידוש השם היא לפרסם את האמונה בייחוד ה', ולכן היא מתבצעת דוקא ברבים¹⁵. זוהי הסיבה שצריך לפחות שלושה לזימון¹⁶. כמו-כן מסיבה זו מצינו שיש עניין מיוחד בצירוף של עשרה אנשים, מאה אנשים וכך הלאה (משנה ברכות פרק ז' הלכות א' וג') – ככל שיש יותר אנשים קידוש השם הוא רב יותר. תשובה זו מתרצת גם את קושייתנו השנייה. מאחר ובברכת הגומל אנו מקדשים שם שמיים היא חייבת להיות דווקא בעשרה. כמו-כן מסיבה זו פוסק הרמב"ם שהאדם המברך צריך לעמוד ביניהם – הוא צריך להיות במרכז, כדי שכולם ישמעו ויראו.

לסיכום – בנוסף לשלושת סוגי הברכות שמנה הרמב"ם יש עוד זן של ברכות¹⁷ - ברכות קידוש השם – "להיות פרסום הייחוד בזה".

5. ברכת התורה

מובא בגמרא (ברכות כ"א ע"א) לגבי ברכת התורה:

אמר רב יהודה ... מנין לברכת התורה לפניך מן התורה - שנאמר כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו.

כלומר גם את ברכת התורה לומדת הגמרא מהפסוק "כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו", ולפי דברינו יהיה צריך לומר שעניינה הוא קידוש השם ברבים, וקשה, שהרי ברכת התורה נאמרת גם במעמד ציבורי לפני הקריאה בתורה, אך גם כברכה פרטית שמברך כל אדם לעצמו! הגרי"ד במאמרו "ברכות התורה" (בספר שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל חלק ב', עמ' טי-י) דן בנושא. הוא מסביר כי מפסוק זה למדים כאן את חובת השילוב של תלמוד תורה ושבח לה'. לגבי

¹⁵ יש לציין כי קיים מושג של קידוש השם בסתר – עיין סוטה י' ע"ב "יוסף שקדש שם שמים בסתר" וברמב"ם הלכות יסודי התורה פרק ה' הלכות ד' וי'. המצווה ברבים היא, כפי שבארנו, "לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם" (לשון הרמב"ם בספר המצוות), ואילו המצווה בסתר מתבארת ב"משנה תורה": – "כל הפורש מעבירה או שעשה מצווה לא מפני דבר שבעולם לא פחד ולא יראה ולא לבקש כבוד אלא מפני הבורא ברוך הוא כמניעת יוסף הצדיק עצמו מאשת רבו הרי זה מקדש את השם" (רמב"ם, הלכות יסודי התורה, פרק ה', הלכה י'). מדברי הרמב"ם בעניין זה באיגרת השמד (איגרת קידוש השם) נראה כי יסוד הדין של קידוש השם בסתר זהה לזה של קידוש השם ברבים. הרב שילת מעיר (איגרות הרמב"ם, אגרת השמד, עמ' מ"ז בהערות למטה) כי כאשר הרמב"ם מדבר על חילול השם בסתר כוונתו היא "בצינעה, לא בפני רבים, אך מכל מקום בפני מישהו... כי המושג של חילול השם הוא לעולם ביחס לאחרים הרואים", ונראה לומר שהוא הדין גם לגבי קידוש השם – כלומר, שגם כאשר הרמב"ם מדבר על קידוש השם בסתר עניינו הוא "לפרסם האמונה הזאת האמיתית בעולם". וכמוכן, ערכו של קידוש השם ברבים גדול בהרבה מערכו של קידוש השם בסתר (ע"פ הגמרא בסוטה י' ע"ב, וכן נראה מדברי הרמב"ם – הלכות יסודי התורה, פרק ה', הלכה ד'). אמנם יש שפירשו בדעת הרמב"ם שיש מושג של קידוש השם בסתר ממש (כפי שניתן לראות למשל בשו"ת "משנה הלכות"), ולשיטתם צריך עיון ביסודו של קידוש ה' לאור דברי הרמב"ם בספר המצוות (מצות עשה ט'). ועוד יש להעיר, שמעבר לרובד ההלכתי קיים מושג של קידוש השם בסתר ממש שאינו קשור בפרסום השם בעולם – ועיין ע"כ בעין אייה (שבת א' – פ"ב ס"י רכט') וברש"ר הירש (בפירושו לתורה, על הפסוק "ונקדשתי בתוך בני ישראל"). כמו-כן עיין גם ב"אהבת תורה" לרב חיים סבתו לפרשת אמר ("ונקדשתי בתוך בני ישראל"). על כל פנים, במאמרי אעסוק רק בפן הציבורי של המצווה.

¹⁶ מעיקר הדין קבעה ההלכה כי צריך עשרה לקידוש השם, כדברי הגמרא בברכות (כ"א ע"ב): "מניין שאין היחיד אומר קדושה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל – כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה", ולכן נאמר כי הזימון הוא לא קידוש השם כהלכתו אלא מעין קידוש השם.

¹⁷ שאולי הרמב"ם לא מנה אותו כסוג בפני עצמו מכיוון שעניינו קשור במצווה אחרת – מצוות קידוש השם.

הקריאה בתורה בציבור הדבר פשוט¹⁸ – ומוכיח זאת הגרי"ד מהמובא בספר נחמיה (פרק ח', ה' – ו') :

ויפתח עזרא הספר לעיני כל העם כי מעל כל העם היה וכו' ויברך עזרא את ה' האלהים הגדול ויענו כל העם אמן אמן במעל ידיהם ויקדו וישתחוו לה' אפים ארצה.

ומסכם שם הגרי"ד :

נמצא כי תקנת קריאת התורה בציבור נקבעה על ידי עזרא לא רק לשם לימוד לבד אלא כצירוף קידוש שמו עם לימוד.

אך, כפי שצינו למעלה, לגבי לימוד התורה של האדם הפרטי, הדבר אינו פשוט כלל וכלל. וכך מתרץ את קושייתנו הגרי"ד :

אך עדיין יש כאן מקום עיון לגבי לימוד תורה ביחיד. והנה יש לומר דגם לגביו קיים אותו מחייב הנעוץ בקרא דכי שם ה' וגו'. ואף על גב דלאמירת ברכו וקדושה בעינן עשרה, וממילא לא ניתן בכגון דא לקיים את הפסוק בנחמיה ככתבו וכלשונו, מכל מקום ההלכה היסודית לא נעקרה ממקומה וחובת אמירת שבח והודאה נשארה בעינה. גם היחיד חייב לתת גודל לקב"ה בשעה שקורא בתורה, אלא שהוא עושה זאת לא על ידי ברכו אלא ע"י ברכות התורה המקבילות לאמירת ברכות בציבור¹⁹.

כלומר – אמירת הברכות על מנת לגדל את שם ה' לפני הלימוד של האדם הפרטי נגזרת בעצם מההלכה שמברכים על מנת לקדש שם שמיים לפני הקריאה בתורה הציבורית. לאור דברים אלו מעניין לראות את המנהג שמביא התוספות (ברכות נד ע"ב, ד"ה "ואימא בי עשרה ותרי רבנן") :

ונהגו העולם לברך (=ברכת הגומל) אחר שקורא בתורה.

מדוע? כיוון שכל עניינה של ברכת הגומל הוא קידוש שמו ברבים, במעמד ציבורי – כקריאת התורה, שכפי שביארנו גם בה יש צד של קידוש השם.

יש צורך לתת את הדעת לשתי מצוות נוספות שחיובן הינו רק ברבים : קריאת מגילה (לשיטות מסוימות) והקדיש.

נפתח בעניין הקדיש. הגרי"ד²⁰ מסביר שגם עניינו של קדיש דרבנן²¹ הוא קידוש השם :

בפרשה בנחמיה מצאנו מקור לשילוב זה (=של שבח וקריאה) בקריאת התורה שבכתב ברבים, אך אנו נתקלים בו אף ביחס לתורה שבעל פה באמירת קדיש דרבנן – או, בלשון חז"ל (סוטה מ"ט, א') "יהא שמייה רבא דאגדתא" – שעל ידה אנו ממוזגים תלמוד תורה

¹⁸ וכן מובא בספרי שהובא לעיל שלמדים אנו את אמירת "ברכו" מהפסוק "כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו", ובודאי הדבר נכון גם ל"ברכו" שלפני קריאת התורה. הגרי"ד מדייק שקריאת התורה מוגדרת דבר שבקדושה שחייב במניין (מגילה כ"ג ע"ב) רק בגלל ה"ברכו" שאומרים לפני הקריאה.

¹⁹ ומסיים שם הגרי"ד שלמרות תירוץ זה "נראה כי יסוד הלכה זו, המצרפת תורה ושבח לחטיבה אחת גם ביחיד, יש לחפש במקום אחר". ועיין שם החל מעמ' י'.

²⁰ ברכות התורה, שיעורים לזכר אבא מרי ז"ל חלק ב' עמ' י'.

²¹ ונראה שקביעה זו נכונה לא רק לגבי קדיש דרבנן, אלא לגבי כל קדיש. וכך כתב בשו"ת יחל ישראל סימן צ' בשם שו"ת חוות יאיר – "מקור הקדיש הוא משום קידוש השם".

עם ריצוי דברים שבקדושה, וכמבואר ברש"י שם: "וכן יהא שמייה רבה מברך שעונין אחר הגדה שהדרשן דורש ברבים בכל שבת היו נוהגין כך ושם היו נקבצין כל העם לשמוע לפי שאינו יום של מלאכה ויש כאן תורה וקידוש השם". ונראה שגם זה נובע מגזירת הכתוב "כי שם ה' אקרא הבו גדל לאלהינו", ומן הפסוקים בנחמיה²².

עתה נעבור לדון בקריאת המגילה. וכך מובא בעניין זה בגמרא (מגילה ה' ע"א):
אמר רב: מגילה בזמנה²³ קורין אותה אפילו ביחיד, שלא בזמנה - בעשרה. רב אסי אמר:
בין בזמנה בין שלא בזמנה בעשרה.

רש"י במקום מבאר את המחלוקת:

(לפי רב) בזמנה... מתוך שהיא חובה בו ביום על כל יחיד ויחיד קורין אותה אפילו ביחיד,
דחל קורין בו ואיכא פרסום הנס. שלא בזמנה... אין קורין אותה אלא בעשרה דבעינן
פרסום ניסא.
(לפי רב אסי) בין בזמנה בין שלא בזמנה – מצווה לחזר אחר עשרה משום פרסומי ניסא...

בלי להיכנס לפרטי המחלוקת בין רב לרב אסי²⁴, ניתן לראות מכאן כי יסוד חשוב בקריאת המגילה הוא פרסום הנס, שהוא מעין קידוש השם.

6. קרבן תודה – קידוש השם בבית המקדש

כתב הרא"ש בהלכותיו (ברכות פרק ט', סימן ג'):
ברכת הגומל במקום תודה נתקנה.

כלומר, שבזמן שבית המקדש היה קיים, כאשר נעשה לאדם נס הצלה – הוא היה מביא קרבן תודה בבית המקדש. משחרב בית המקדש, תיקנו במקום קרבן התודה את ברכת הגומל.
הנצי"ב מרחיב נקודה זו בביאורו לפרק ההלל "מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי"²⁵:

לך אזבח זבח תודה – זה הגמול (=להלל לה' – לקדש שמו ברבים) הנני מוכן אם יהיה יכולת בידי לזבוח זבח תודה בבית המקדש. ובשם ה' אקרא – **זבטעם אכילת התודה מספרים תהילות ה' וחסדיו.** ומשום הכי משונה קרבן תודה משארי שלמים, שיש בו ארבעים לחם, ונאכל ליום ולילה כדי להרבות עליו קרואים שלא יבוא לידי נותר, ויהיה

²² בהקשר זה יש לציין את ההלכה המופיעה בשו"ע (או"ח סימן נ"ו סעיף א') שיש לענות את הקדיש בקול רם. כמו-כן, אולי ניתן לומר על בסיס דברי התוספות (ברכות ג' ע"א): "וגם מה שאומרי' העולם לך אומרים קדיש בלשון ארמית לפי שתפלה נאה ושבח גדול הוא על כן נתקן בלשון תרגום שלא יבינו המלאכים ויהיו מתקנאין בנו וזה אינו נראה שהרי כמה תפלות יפות שהם בלשון עברי אלא נראה כדאמרין בסוף סוטה (דף מ"ט) 'אין העולם מתקיים אלא אסדרא דקדושתא ואיהא שמייה רבא דבתר אגדתא שהיו רגילין לומר קדיש אחר הדרשה ושם היו עמי הארצות ולא היו מבינים כולם לשון הקודש לכן תקנוהו בלשון תרגום שהיו הכל מבינים שזה היה לשונם", שהסיבה לך שהקדיש נתקן בלשון ארמית היא מכיוון שמקדשים בו שם שמים (ורוצים שכולם יבינו).

²³ פירוש בזמנה – י"ד באדר. פירוש שלא בזמנה – י"א, י"ב, וי"ג באדר – "כגון כפרים המקדימין ליום הכניסה" (רש"י) – לדוגמא, מצב זה מתרחש כאשר י"ד באדר חל להיות ביום רביעי, והכפרים מקדימין את קריאת המגילה ליום שני (ליום הכניסה"), ואז קריאתם היא "שלא בזמנה" – ביי"ב באדר. ועיין בר"ן על הר"ף (ג' ע"א, ד"ה "אמר רב"י) שמביא דוגמא אחרת.

²⁴ לך עיין ברש"י שם ובר"ן על הר"ף (ג' ע"א, ד"ה "אמר רב"י).

²⁵ הגדה של פסח, "אמרי שפ"י. וכן עיין בעניין זה ב"הרחב דברי" (ויקרא ז', י"ג).

הסיפור ברוב עם. ולחם אחד מכל מין לכהנים שהם ת"ת, כדאיתא בפרק הרואה (ברכות נד ע"ב) בברכת הגומל דבעינן תרי מינייהו רבנן.

הנצי"ב מרחיב שם גם על מצות קידוש השם בכלל:

מה אוכל להשיב להקב"ה דמצוות ומעשים טובים אינו אלא לטובת האדם - ... להלל לה', כי אך הוא יתברך עמד לי, **וזהו תכלית כוונת הבריאה**, כדכתיב (ישעיה מג', פס' ז') 'כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו', ובזה שאקרא בשמו היה זה כבודו.

כלומר, מצות קידוש השם היא אינה עוד אחת מתרי"ג מצוות שהם "לטובת האדם", אלא היא בעצם המטרה של האדם היהודי – "תכלית כוונת הבריאה" - ייעודנו הוא לקדש שם שמים ברבים, על מנת להביא את העולם לכך שלא רק שהי יהיה אחד אלא שגם שמו יהיה אחד¹⁴. וכדברי הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה ט'): על מנת כך הוצאתי אתכם מארץ מצרים על מנת שתקדשו שמי ברבים.

וכולי תפילה שנזכה לקדש שם שמים ברבים בבית המקדש, שייבנה במהרה בימינו אמן.